

GONDOLATOK A PÉCS-JAKABHEGYI TUMULUSOKRÓL

MRENKA ATTILA

The aim of this paper is to get a wider context to the mounds found on Pécs-Jakabhegy. The structures of the mounds evolved their ritual context. Their single building elements assumed a notable role and with this could throw a glance to the beliefs of the Iron Age people.

A magyarországi bronzkor sok hasonlatosságot mutat a görögországi MH és LH anyaggal. Jóllehet a korai görögség számára nem elsődleges célirány volt a Kárpát-medence, de ezek a kapcsolatok még ennek ellenére sem hagyhatók figyelmen kívül. Hellás kulturális fejlődésében jelentős törést okozott a „Sötét Kor”, azonban a hitvilágban nem találkozhatunk ilyen megtorpanással. Hasonló megállapítás tehető Magyarország területén élő népekről is is, azzal a különbséggel, hogy nálunk nem tapasztalható a görögországihoz hasonló kulturális törés. A magyarországi késő bronzkori Urnamezős-kultúra tulajdonképpen folyamatosan fejlődött át a kora vaskorba.¹ A jakabhegyi halomsírok ebbe az átmeneti korba keltezhetők.

602 m-es magasságával a nyugati-Mecsek legmagasabb pontja a Jakabhegy,² a régészeti szakirodalomban már régóta szereplő lelőhely.³ Az első ásatásokat még Török Gyula kezdte meg az 1940-es évek végén.⁴ A hegytetőn eléggé nagyszámú halomsírból álló sírmező található (5. kép), ezekből azonban alig néhányat ástak meg. Török Gy. mindössze kilencet tárt fel (1-2, 24, 36-37, 75-76, 101-102), majd pár évtizeddel később Maráz Borbála újabb huszonháromat (3-13, 15-23, 25-26 és 1/C).⁵ [A 15. tumulushoz lásd: 3-4. kép.] Ezek a halmok a hegy keleti felén található kora vaskori földvárhoz tartoznak, és ráépültek a késő bronzkori földvára.⁶

A halmok két, jól elválasztható csoportra oszthatók. Egy részük a vaskori földvár közvetlen közelében található, míg a másik csoport attól némileg távolabb húzódik. Kijelenthető azonban, hogy a két csoportnak vannak közös vonásaik.

¹ Ami nagyjából ugyanakkor indult, a Kr.e. 9. század fordulóján, mikor a homérosi eposzok keletkeztek. Ratnici 2004, 21.

² Maráz 1979a, 145.

³ Maráz 1979a, 145. További hivatkozással.

⁴ Maráz 1979a, 145.

⁵ Maráz 1979a, 145-146.

⁶ Maráz 1979b, 78.

Az eddigi feltárások alapján elmondhatjuk, hogy egy halom alatt csak egy temetkezést találunk. Némely sírt faragatlan kövekből készült gyűrű övez. Néhány sír fölött kőpokolás vagy kő „ciszta” nyomai figyelhetők meg.⁷ A kérdés az, hogy vajon ezek a jellegzetességek összefüggésben állnak-e kőládás temetkezésekkel (és azoknak esetleg módosult változatai) vagy inkább a bronz- és vaskori nagy, bejárati folyosóval⁸ és szögletes sírkamrákkal ellátott halmokkal?

A pécsi halmok jelképes bejáratai ez utóbbi esetet valószínűsítik. Ilyennel találkozunk a 6. tumulus alatt, ahol a halom alatti külső kőgyűrű déli oldala megszakad, melyet az ásató, mint szimbolikus bejáratot értelmezett.⁹

Konkrét bejárati folyosóval találkozunk a kora vaskori Süttő melletti halmoknál (2. kép), ahol a bejárat szintén a déli, pontosabban a dél-keleti oldalon van és az egész halmot egy külső kőgyűrű övezi.¹⁰ Déli irányú bejárata van a vaskeresztesi I.¹¹ és II.¹² halomnak és a fentiekből következően ilyen szerkezet látható Kleinklein-ban is. (1. kép)¹³ A vaskeresztesi 2. halomhoz külföldön a legjobban azonban Kleinklein-Kröllkogel (Sulmtal) halomsírja hasonlít.¹⁴

Ezekből az információkból kijelenthető, hogy a pécsi halomsírok szervesen illeszkednek egy olyan rendszerbe, mely egész Közép-Európában elterjedt és az ilyen típusú temetkezések bejárata (vagy csak szimbolikus jelzésük) a déli oldalon található.

De miért is volt szüksége a Jakabhegy lakóinak a kőre? A többi példa esetében egészen nyilvánvaló az ok: a sírkamra felmenő falait olyan anyagból kellett összerakni, mely egyrészt elbírja a rá nehezedő föld súlyát, másrészt mely hosszú ideig stabilan meg is marad (azaz nem korhad, rothad el), hogy folyamatos bejárást biztosítson a kamrába. De Pécs esetében ilyen utólagos áldozatokról szó sem lehet a halmon belül, hiszen nem is épült sírkamra és bejárati folyosó. Más megoldást kell tehát találni, mely igazolja a kőnek, mint építő anyagnak a létjogosultságát. Mivel statikai funkciót nem lehet neki tulajdonítani, úgy látom, hogy valamilyen vallási szerepre kell gondolni.

Az őskor embere, elismert vallástörténészek véleménye alapján, nem tudta kivonni magát a vallásosság alól; *homo religiosus* volt,¹⁵ olyan személy, akinek cselekedeteit nagyban befolyásolta a vallás. A vallást itt nem a szó keresztényi értelmében használom, hanem mint a *religio* megfelelőjét, mely a latin eredetiben kötelezettséget (ti. az isteni szféra felé vállalt kötelezettséget), istenfélelmet, áhítatot jelent. A vallási cselekedet leginkább fák, hegyek, folyók, patakok, mocsarak vagy csak különös formájú sziklák, természeti képződmények felé irányult ill. ilyen helyeken észlelhető. Ezeket a dolgokat az istenség(ek) lakhelyének, epiphániája helyének tarthatjuk. Néha a régészeti megfigyelések is megengednek ilyen irányú értelmezést.¹⁶

⁷ Maráz 1979b, 90.

⁸ Mint például: Vaskeresztes I (Fekete 1985, 37. Abb. 4.) és II (Fekete 1985 50. Abb. 15.), vagy Süttő (Vadász 1983, 22. 4. kép) és esetleg Magyarországon kívül Kleinklein (Dobiat 1985, 35. Abb. 1. 3-6.)

⁹ Maráz 1979b, 85.

¹⁰ Vadász 1983, 20.

¹¹ Fekete 1985, 35.

¹² Fekete 1985, 48.

¹³ Dobiat 1985, 35. Abb. 1. 3-6.

¹⁴ Fekete 2007a, 167. 4. kép. További hivatkozással Egg-Kramer 2005-re.

¹⁵ Eliade 1987, 11.

¹⁶ Fekete 2007b, 503.

A kultuszgyakorlat ugyanakkor nem minden esetben kötődik egy konkrét helyhez, hanem sok esetben egy egész régióra kiterjed, melyet ekkor „szakrális tájként” lehet értelmezni¹⁷ (szakrális, tehát nem profán). Napjainkra ezeket a tájakat meglehetősen nehéz azonosítani, hiszen a több mint kétezer év átalakító, esetenként romboló hatása megtette a magáét. Így mára talán már nem maradt más az egykor egész mikro-régiókat felölelő kultikus helyből, mint egy halom kő, esetleg néhány faszén-darabka, vagy szerencsétlen esetben abszolút semmi. Amennyire én tudom, az egyetlen ilyen jellegű területet eddig Ilon Gábornak sikerült azonosítania Bozsok község mellett, Velem-Szentvid szomszédságában. Itt, az ún. Kalapos-kőnél, nyitott kutatóárok jelenségei egyértelműen kultikus összefüggésekre utalnak.¹⁸ Ezt a lelőhelyet már a huszadik század elején felfedezte Miske Kálmán, innen került elő egy kisméretű bronzszobrocska, mely egy edényt hordozó nőalakot ábrázol.¹⁹ Tóth István az itteni kirándulásai alkalmával figyelt föl a lelőhely jelenségeire, melyek alapján itt egy őskori kultuszközpontot gyanított. Erről vázlatos rajzot is készített (6. kép).²⁰ Ennek alapján végezett a szondázó ásatását Ilon Gábor.

Ettől eltekintve azonban eddig a kutatásnak nem sikerült bizonyítania, hogy a kora vaskori Magyarország lakossága isteneit kövekben vagy fákban, vagy valami ezekhez hasonló természeti jelenségben tisztelte volna. Fontos megjegyezni, hogy nem maga a fa, vagy kő, vagy forrás, vagy bármely más természeti jelenség volt az isten, hanem ezeken a helyeken lehetett vele találkozni. Mivel a régészeti megfigyelésekhez hazánk éghajlati viszonyai nem teszik lehetővé, hogy a fa tartósan megmaradjon, így figyelmünket érdemesebb a kő felé fordítani.

Vannak olyan görög forrásaink, melyek ilyen „pogány” elemek meglétére utalnak, a klasszikus korban is, amikor az anthropomorfizált olymposi istenek uralma egyébként már megkérdőjelezhetetlen. Xenophon írja a Memorabiliában:

„Egyesek sem szentélyt, sem oltárt, se semmiféle isteni dolgot nem részesítettek tiszteletben, mások viszont köveket, az éppen útjukba eső fákat vagy pedig állatokat imádtak.”²¹

Nehezen hihető, hogy itt éppen az út mentén fekvő kövekről vagy fákról lenne szó. Persze annak, aki nem ebben az ősi hitben tiszteli isteneit, annak ezek valóban nem jelentettek (nem jelenthettek) mást. Mi azonban most olyan időszakról beszélünk a Kárpát-medencében, mikor még Hellásban is igencsak képlékeny volt a görög Pantheon. Ezek a kövek tehát szakralitást hordoztak az emberiség egy igen korai szellemi horizontjában. Nem azért tisztelték a görögök és úgy látszik a késő bronz- és kora vaskori Magyarország lakói, mert azok kövek vagy éppen fák voltak, hanem mert *„hierophániák, mert olyasmi mutatkozik meg bennük, ami már nem kő vagy fa, hanem a szent, az »egészen más«.”²²* A kő *„örökkévalósága”* ugyanis az *„időbeli sorstól függetlenné vált létezési módra utal.”²³*

Ezekből esetleg arra gondolhatunk, hogy kifejezetten „pogány” kultuszként értelmezhetők, holott sokkal inkább az a helyzet, hogy az egyetemes vallástörténet és emberi hitvilág fejlődésének egy nagyon jelentős határpontjával állunk szemben. Ilyen jellegű szertartások-

¹⁷ Fekete 2007b, 503.

¹⁸ Ilon 2000, 19-20.

¹⁹ Miske 1908, 266. skk.

²⁰ Fekete 2008, 243.

²¹ Xenophón, Memorabilia 1,1,14. Idézi: Hegyi 1998, 60.

²² Eliade 1987, 8.

²³ Eliade 1995, 105.

kal találkozhatunk a Bibliában is, ami egyértelműen jelzi, hogy még a monotheista zsidó közösségek is őriznek valamit az ősi természethitből.

Mikor Józsué ítéletet mond Áchán fölött, elküldi az Áchor völgyébe, ahol a zsidók megkövezik, majd kőhalmot magasítanak föléje.²⁴ Ebből a kontextusból látható, hogy a kőhalom némely esetben a szegyen(letes) halál szimbóluma. Azonban még így is kapcsolatban áll a szakrális világgal.²⁵

Éppen ezért mondható, hogy a megszentelt vagy szent helyen álló kő, egyfajta hidat épít az élők és a holtak világa között. „A kő létmódjában megnyilvánuló szakralitás maga, a kő igazi lényege.”²⁶ Józsué története ablakot nyit a Mennyországra (azaz egy másik világra) és egyfajta *universalis columna* vagy *axis mundi*ként²⁷ viselkedik, melyek sok mitológiában²⁸ az eget tartják.²⁹

Józsué ezzel a tetteivel megalapítja Áchor városát.³⁰ Ez megfelel Eliade álláspontjának, miszerint „a világot meg kell alapítani, hogy élhessünk benne”.³¹ Így a pécsi halmok önálló szakralitással rendelkező helyként értelmezhetők, melyeket a Jakabhegy lakói alapítottak.

Még érthetőbbé válik ez a jelenség, ha jelképes bejáratokra tekintünk. A bejárat folyosó vagy a bejárat, mely a templom/a szent hely belsejébe vezet, azt mutatja, hogy ott a tér folyamatosága megszakad, világosan jelezve a határt az élők és a másvilág teremtményei között.³² Ezt a határt jeleníti meg a halom alatti és a temetkezést körülfogó kőkör. Ez a *temetési* szertartás után nem játszhatott szerepet az élők között, hiszen nem volt látható, mivel a halom alatt helyezkedett el, azonban világosan kijelölte a határt az evilág és a túlvilág között. Minden, ami mögötte helyezkedett el a szakralitás szférájába utalható, és minden, ami előtte a mi anyagi világunkba.

Homéros is ezért mondatja Hektórral, hogy sokkal jobb volna a trójaiaknak, ha Parisson kőből lenne köpeny (tehát ha kövekkel borítanák testét).³³ De ennek a történetnek egyik szála a Józsué-példa felé mutat, hiszen Paris is szegényt hoz a trójaiakra, ha nem áll ki párviadalra Meneláossal, ahogy Áchán is szegyenbe hozta Izrael népét.³⁴

A kő szakralitása tehát egyrészt azt jelenti, hogy a kora vaskori lakosság meg szeretne volna alapítani saját világát, elválasztva mások életterétől (talán a szomszédos területek lakosságától?), ezért is épült a hegytetőn a földvár. Pontosan úgy jelezte ez a határt a „mi te-

²⁴ Józsué 7. 24-26.

²⁵ A szakralitás nem feltétlenül jelent mai fogalmaink szerinti „jó” dolgot. Valami szakralitása egyaránt lehet jó és rossz, ami nem csak, sőt nem elsősorban nézőpont kérdése. Az emberiség kultúrtörténetének eme korai szakaszában az alvilág és a felvilág is benépesült istennel. Nem is az alapján különböztetik meg őket, hogy jók-e vagy sem, hanem, hogy melyik világhoz tartoznak. Hiszen végső soron ez a lényeg: egy másik világhoz való tartozás, ami pontosan és egyértelműen elválasztható a miénktől.

²⁶ Eliade 1987, 108.

²⁷ Eliade 1987, 31.

²⁸ Nem kell minden esetben kövekre és oszlopokra gondolnunk. A görög mitológia Atlasa ugyanezt a szerepet tölti be és nem véletlen, hogy éppen ő szerzi meg Héraklés számára a Hesperisek örök életet adó aranyalmát. Atlas (tehát maga az „oszlop”) az emberek múlandó világa és az istenek örökké való világa között teremt kapcsolatot, pontosan úgy, ahogy egy világoszloptól elvárható. Kerényi 1977, 42.

²⁹ Eliade 1987, 29.

³⁰ Józsué 7. 26.

³¹ Eliade 1987, 16.

³² Eliade 1987, 19.

³³ II. 3. 57.

³⁴ Józsué 7. 24-26.

rületünk” és a másoké között, mint ahogy a temetőben a kőkörök a holtak és élők világának határát. Ebből a szemszögből nézve a Jakabhegy lakói hozzánk hasonlóan gondolkodtak a világról, a különbség mindössze a szokásokban és a temetkezési technikában nyilvánul meg. A gondolat magva azonban végtére is ugyanaz, hiszen ők is csak ugyanolyan emberek voltak, mint mi magunk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Biblia

- Dobiat 1985 = Dobiat, Claus: Der Kröll-Schmiedkogel bei Kleinklein und Seine Stellung innerhalb der ostalpinen Hallstattkultur. In: Kröll-Schmiedkogel – Beiträge zu einem “Fürstengrab” der östlichen Hallstattkultur in Kleinklein (Steiermark). Hrsg.: Otto-Herman Frey & Helmuth Roth. *Kleine Schriften aus dem vorgeschichtlichen Seminar Marburg* 18(1985)29-62.
- Egg-Kramer 2005 = Markus Egg – Diether Kramer: Krieger-Feste-Totenopfer. Der Letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark. *Mosaiksteine, Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum*, Band I. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz 2005.
- Eliade 1987 = Eliade, Mircea: A szent és a profán – a vallási lényegről. Ford.: Berényi Gábor, Európa könyvkiadó, Budapest 1987.
- Eliade 1995 = Vallási hiedelmek és eszmék története I. (Ford.: Saly Noémi) *Osiris könyvtár* Budapest 1995.
- Fekete 1985 = Fekete Mária: Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräber in Vaskeresztes. *ActaArchHung* 37(1985) 33-78.
- Fekete 2007a = Fekete Mária: Események és szemlevények – Bevezetés a Kárpát-medencei vaskor tanulmányozásába. Egyetemi segédtkönyv. PTE-BTK Ókortörténeti és Régészeti Tanszék, *Specimina Nova Dissertationum ex Institutio Historiae Antiquae et Archaeologicae Universitatis Quinqueecclesiensis*. Pécs 2007.
- Fekete 2007b = Fekete Mária: Szakrális táj. Kora vaskori lelőhelyeink vallásos jelenségeinek értelmezéséhez. *Természet Világa* 138,11(2007) 503-507.
- Fekete 2008 = Fekete Mária: Einige kultisch bedeutsame Bronzegegenstände und ein Heiligtumsbezirk(?) aus der Früheisenzeit (Tóth István emlékkönyv). *Cultus Deorum. Studia religionum ad historiam*. In memoriam István Tóth. Vol. I. De

oriente antiquo et regione Danuvii praehistorica. (Ed.: Szabó Ádám - Vargyas Péter) *Ókortudományi Dolgozatok* 1. (2008) 227-260.

Hegy 1998 = Hegyi Dolores: A görög Apollón-kultusz. *Apollo könyvtár* 19. (Szerk.: Ritoók Zsigmond). Akadémiai kiadó, Budapest 1998.

Homérosz: Íliász - Odüsszeia - Homéroszi költemények. Ford.: Devecseri Gábor, Magyar Helikon, Budapest 1960.

Ilon 2000 = Ilon Gábor: Früheisenzeitliches Rituelles Zentrum auf dem Kalapos-kő (Hutstein) in Bozsok bei Velem-Szent Vid? *Specimina Nova* 16(2000) 19-29.

Kerényi 1977 = Kerényi Károly: Görög mitológia. Ford.: Kerényi Grácia. Gondolat kiadó, Budapest 1977.

Maráz 1979a = Maráz Borbála: Zur Frühhallstattzeit in Süd-Pannonien. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 23 (1978)[1979] 145-165.

Maráz 1979b = Maráz Borbála: Pécs-Jakabhegy. Előzetes jelentés az 1976-77. évi ásatásokról. *ArchÉrt* 106(1979) 78-94.

Miske 1908 = Miske Kálmán: Egy őskori bronzszobrocskáról. *ArchÉrt* 28(1908) 266-268.

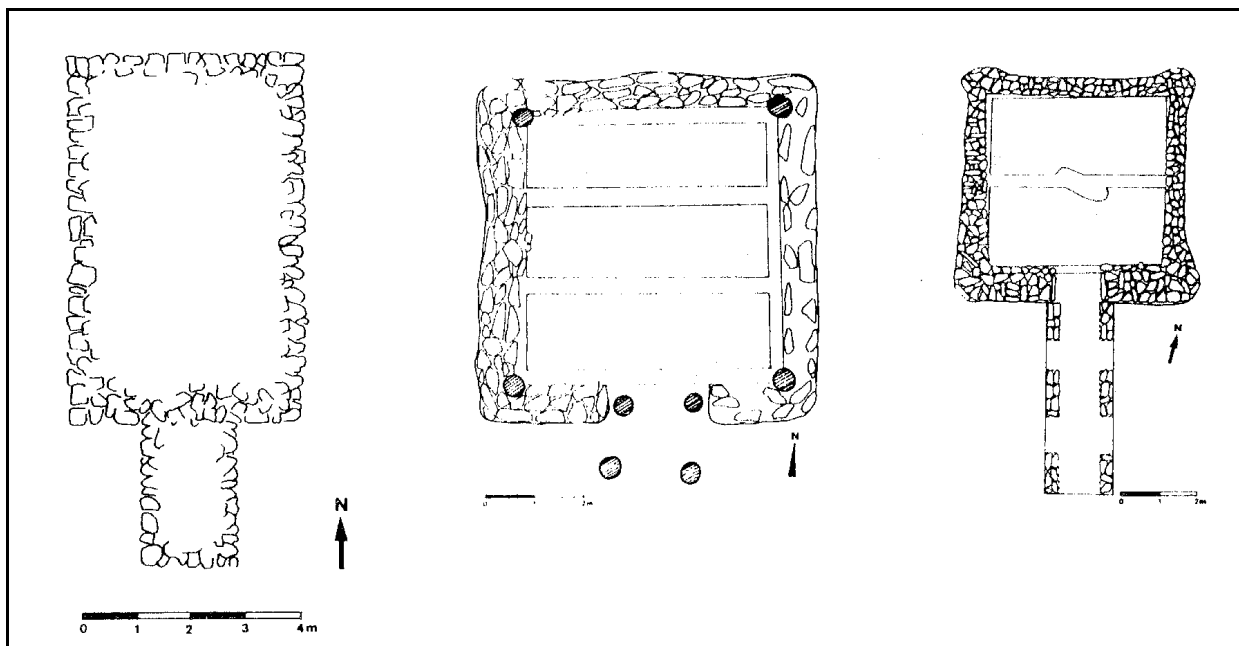
Ratnici 2004 = Na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u Kontineutalnoj Hrvatskoj, Warriors At the Crossroads of East and West. Krieger am Scheideweg zwischen Ost und West. Ed.: Balen-Letunić, Dubravka. GIPA, Zágráb 2004.

Vadász 1983 = V. Vadász Éva: Előzetes jelentés egy koravaskori halomsír feltárásáról Süttön. *CommArchHung* 3(1983) 19-55.

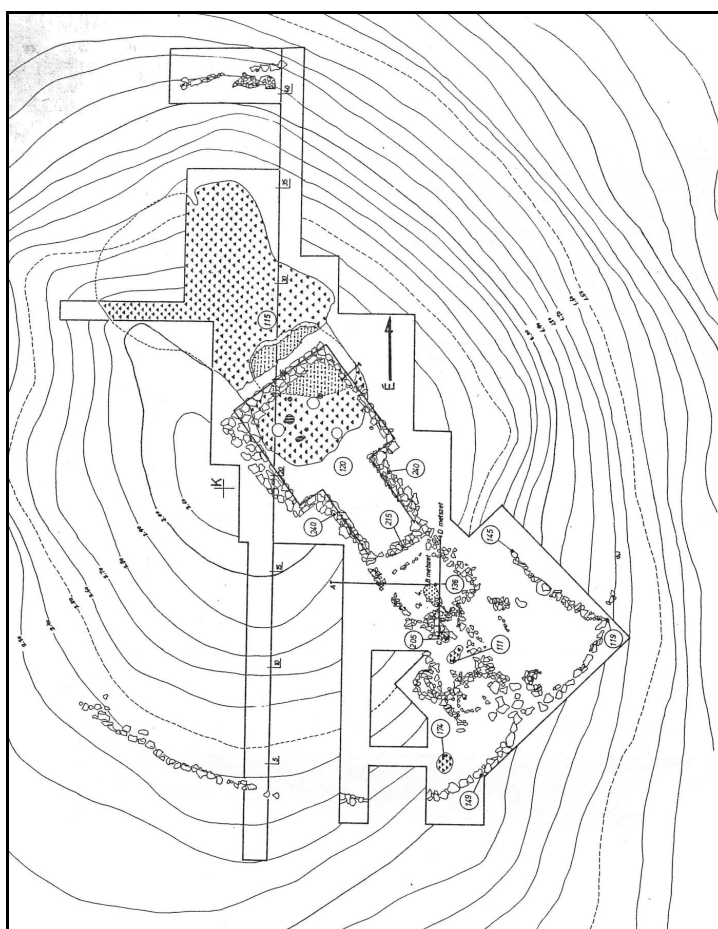
Xen. Mem = Xenophon: Memorabilia. Xenophon in Seven Volumes, 4. E. C. Marchant. Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., London 1923. [2010.03.30.]

[<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0208>]

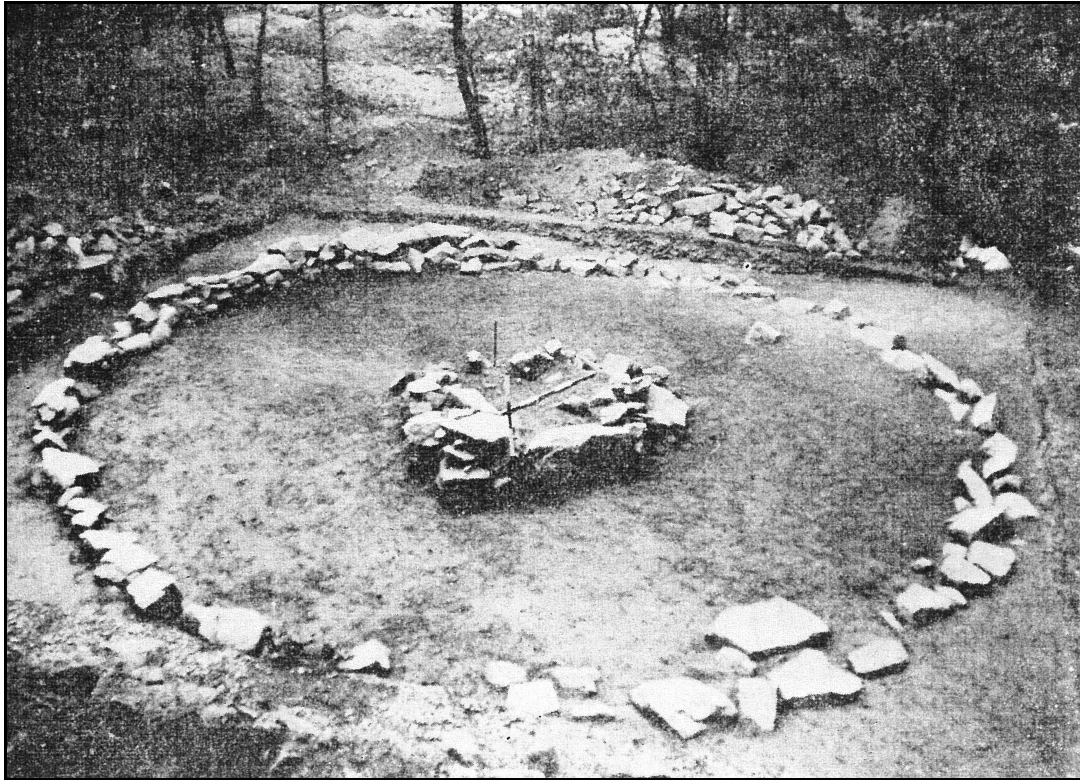

1. kép: Középső sírkamrás, folyosóval ellátott halomsírok (balról jobbra) Kleinklein-Kröll-Schmiedkogell; Vaskeresztes I, Vaskeresztes II. (Dobiat 1985 Abb. 1. 4. ill. 2-3. nyomán)

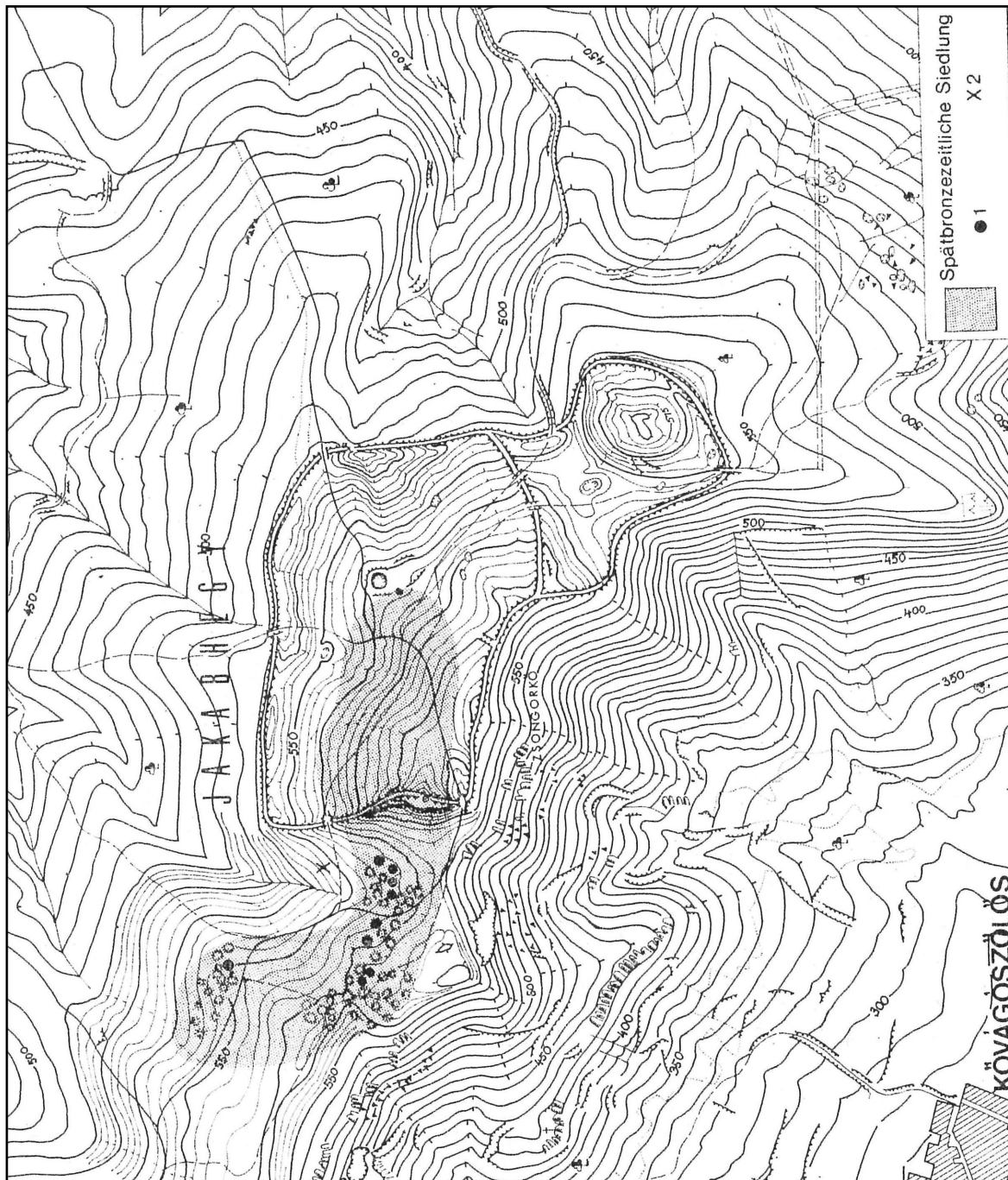
2. kép: A süttöi halomsír feltárási rajza. (Vadász 1983 Abb. 4. nyomán)

3. kép: A Pécs-jakabhegyi 15. tumulus kőgyűrűje
(Maráz 1979a 161. V. tábla 2. nyomán)

4. kép: A 15. tumulus alatti kőpakolás
(Maráz 1979a 161. V. tábla 1. nyomán)

5. kép: A Jakabhegy kora vaskori földvárának sánca és a késő bronzkori település, a rajta létesült vaskori halomsír mezővel (Maráz 1979a 146. Abb. 2. nyomán)

